

CNEZII BĂNĂȚENI ȘI LUPTA ANTIOTOMANĂ ÎN PRIMELE DECENII ALE VEACULUI AL XV-LEA

Dezmembrarea rapidă a formațiunilor politice creștine din Balcani, într-o perioadă cuprinsă între mijlocul secolului al XIV-lea și mijlocul celui următor, este urmarea unor grave contradicții interne generate de exploatarea feudală. Ca urmare a acestei situații, masele populare nu mai sprijină puterea centrală în apărarea identității statale respective, chiar cu riscul previzibil de a ajunge sub stăpânire străină. Exemplul caracteristic îl oferă Imperiul Bizantin și Bulgaria.

Prin contrast, rezistența îndelungată a celor trei Țări Române, decide o cu totul altă perspectivă asupra subiectului. Participarea întregului popor la apărarea țării în momentele de grea cumpănă constituie fundamentul strălucitelor victorii antiotomane din secolele al XIV-lea și al XVI-lea.

Ne vom rezuma, în continuare, la câteva mențiuni asupra unei pătri sociale cu adânci implicații în istoria economică, socială și militară, a Țărilor Române — cnezii. Literatura istorică română nu a studiat până acum decât parțial această problemă, limitându-se în special la cnezii din Transilvania¹. Despre evoluția păturii cneziale bănățene mențiunile sînt și mai sumare². Cercetarea izvoarelor documentare bănățene editate pînă acum³ duce la concluzii semnificative.

Se remarcă în primul rînd numărul mare al cnezilor și rolul lor deosebit în viața economică și socială. Importanța militară a acestei pătri cneziale din cele opt districte privilegiate bănățene l-au determinat pe istoricul Patriciu Dragalina să-i numească „condotierii Răsăritului”⁴.

Potentialul militar al Banatului trebuie corelat cu situația strategică a acestui ținut românesc, așezat ca un avanpost la întretăierea unor importante drumuri comerciale și militare între Transilvania, Țara Românească, Ungaria, Bulgaria și Serbia. Desele conflicte armate desfășurate

¹ Din bogata literatură de specialitate: Ștefan Pascu, *Rolul cnezilor din Transilvania în lupta antiotomană a lui Iancu de Hunedoara*, în *Studii și cercetări de istorie*, VIII, Cluj, 1957, nr. 1—4, p. 25—67; Camil Mureșan, *Rolul lui Iancu de Hunedoara în mobilizarea maselor populare împotriva expansiunii otomane*, în *Studii*, București, IX, 1956, nr. 4, p. 55—72; Ioan Hațegan, *Cnezi români în lupta antiotomană. Cnezi bănățeni și hunedoreni în luptele lui Iancu de Hunedoara, atestări documentare (1439—1453)*, în *Sargeția*, XIV, Deva, 1979, p. 225—232.

² Mențiunile sînt răspîndite într-un mare număr de publicații, fapt ce ne determină să nu le înșirăm aici; referirile sînt în cea mai mare măsură singulare și nu acoperă aria discuției.

³ Pesty Frigyes, *Krassó vármegye története*, vol. I—IV, Budapesta, 1882—1884; Idem, *A Szörényi vármegye története*, vol. I—III, Budapesta, 1877—1878; Idem, *A Szörényi vármegye és a Szörényi oláh kerületek*, Budapesta, 1876; Pesty Frigyes-Ortvay Tivadar, *Oklevelek Temesvármegye és Temesvár város története*, vol. I, Bratislava, 1896, etc.

pe, sau în imediata apropiere a teritoriului său au solicitat populației un efort militar continuu, vizibil încă din secolele al IX și al XIII-lea care ajunge la apogeu în cursul luptelor antiotomane. Ca urmare și vechile forme de organizare românească de aici: cnezi, voievozi și districte, ultimele cunoscute sub acest nume latinizat desemnează de fapt vechile cnezate, toate aflate sub jurisdicția aceluși „*jus valachicum*“ (drept românesc), cunosc o existență mult mai lungă iar dezvoltarea lor încadrându-se în contextul general al țărilor române, cu păstrarea unor particularități zonale.

Diploma regelui Ladislau al V-lea Postumul din anul 1457 recunoaște meritele deosebite (anterioare și chiar prezente) ale celor opt districte românești bănățene și le conferă o largă autonomie care nu poate fi comparată cu nimic din ansamblul libertăților conferite de regalitate. Cu reconfirmările din 1551 și 1608, privilegiile districtelor amintite vor ajunge neștirbite pînă la începutul secolului al XVIII-lea.

Situația politico-militară de la Dunărea de Jos la întretărirea celor două veacuri (XIV și XV) este în general cunoscută și nu vom insista asupra ei. Domeniile îndelungate ale lui Mircea cel Bătrîn (1386—1418) în Țara Românească și Sigismund de Luxemburg (1387—1437) în Ungaria, au cunoscut dese momente de cumpănă în confruntarea militară cu turcii și otomanii. Deși Mircea a reușit să-și rezolve singur problemele militare, Sigismund este nevoit să apeleze la generali pricepuți. Unul dintre aceștia este și italianul Filippo Scolari (1369—1426), cel ce între anii 1404—1426 este comite de Timiș, Arad, Cenad, Caraș. El reușește să completeze și apoi, după anul 1418, să-l înlocuiască pe Mircea cel Bătrîn la comanda luptelor antiotomane.

Sub comanda acestui viteaz condotier, românii bănățeni vor reuși să dea depline dovezi de virtute militară pe cîmpurile de luptă. Dintre desele atestări documentare consacrate acestor fapte se remarcă cu precădere cele care vorbesc despre aportul cnezilor români, prezenți atît prin număr cît și prin prestația militară de excepție. Din masiva înșiruire de nume și fapte, vom selecta doar cîteva, pe care le considerăm semnificative.

După estimările noastre rezultă că, în intervalul anilor 1404—1426 au existat — pe ambele maluri ale Dunării — aproximativ 18 conflicte militare turco-creștine, la care au participat și bănățenii; acestora li se adaugă și circa 10 campanii ale puterii centrale desfășurate în alte zone, și acestora raliindu-se forțele bănățene. Rămînînd strict la cadrul luptelor antiotomane și la prezența cnezilor bănățeni la ele, remarcăm prezența mai multor familii de cnezi nobili precum cei din Mătnic, Măciș, Girliște, Bizere, Temeșel, etc. Pentru cnezii nobili din Temeșel, districtul Mehadia există un document de excepție din anul 1413 prin care li se donează — de către comitele de Timiș — o posesiune fără a mai fi cerută încuviințarea prealabilă a regelui. Beneficiar este magistrul Petru, fiul lui Dees⁴. Fiii săi vor primi în anul 1425 o reconfirmare de stăpînire a posesiunilor familiare, tot ca răsplată a serviciilor militare⁵.

⁴ Wenczel Gusztav, *Okmánytár Ozorai Pipó történésez*, în *Történelmi Tár*, Budapesta, 1884, p. 240—241.

⁵ Pesty Fr., *Szörényi oláh kerületek*, p. 49—62.

Un cneaz Dionisie din Mihălenț (districtul Comiat), primește în anul 1406 această posesiune părintească, un rang de nobil, ca răsplată a serviciilor prestate în ultimii ani⁶. La 1410 Nicolae fiul voievodului Toma din Waydafylva (așezare dispărută pe lângă Giarмата) beneficiază de mai multe posesiuni în jurul satului natal, pentru merite similare⁷. Dintre ceilalți participanți la luptele acestui prim deceniu al veacului al XV-lea, un Nicolae fiul lui Ștefan de Cherestur și Ladislau fiul lui Nicolae de Zylagh (Szilagy) dobândesc în anul 1408 mai multe posesiuni în comitatul Torontal⁸. Luptele antiotomane desfășurate în zona Dunării bănățene la începutul anului 1409 îi prilejuiesc lui Martin din Apacha reliefaarea calităților militare și donarea unor posesiuni⁹.

Deși efortul militar presupune o concentrare a tuturor forțelor disponibile, documentele păstrate nu vorbesc decât despre o parte a luptătorilor participanți, și anume despre cei ce s-au remarcat în mod deosebit. Nu întotdeauna se poate stabili participarea unuia sau a altuia dintre cnezi și nobili la o luptă imediat după eveniment, existând cazuri când amintirea survine chiar la câteva decenii. Astfel încît este nevoie să se caute în documente, în cu totul altă conjunctură. Așa este și cazul cnezilor din Berecsău; Ioan fiul lui Ioan și Ioan fiul lui Nicolae; a lui Ladislau fiul lui Ioan și a altora prezenți în alte împrejurări. La fel se întîmplă și cu cnezii nobili din Duboz, Ghertenis, Macedonia, Recaș, Omor, etc.

O altă categorie o reprezintă cnezii sătești, prezenți la aceste lupte sub comanda unui cneaz nobil sau a unui nobil din împrejurimi, întotdeauna însă în fruntea micului lor detașament sătesc. Avem amintiți pe un Bogdan și Ilie din Alsoweze la 1404, Iacob de Zylvas la 1406, Ștefan de Helumba la 1407, George de Pachach la 1408, Dionisie de Secaș la 1411, cei 12 cnezi din Prisaca la 1412, Nicolae din Apafya Mare la 1415, Ioan fiul lui Fărcaș în același an, Brank la 1416, Ioan din Beldre la 1417, Mihail, Ioan și Nicolae din Bîrzava la 1418, Dionisie și Dominic din districtul Carașovei tot la 1418 ca și cei 23 de cnezi din posesiunea Mailatmayche din același district, Petru și Ioan cnezi din comitatul Arad la 1421¹⁰. De foarte puține ori apar nominalizați în cursul luptelor iar răsplata o culege nobilul. Ei se mulțumesc să-și facă simplu datoria, așa cum fac cei din Secașul de Timiș la 1424¹¹. Prin contrast cu aceștia, cnezii nobili din familia Mătnic, de talia celor trei frați Fărcaș, Ștefan și Ladislau, se individualizează și beneficiază de donații numeroase, pe care le stăpînesc în continuare în condiziuni de numeroși lor veri și unchi¹².

Atunci cînd vorbim despre participarea cnezilor bănățeni la luptele vremii trebuie să avem în considerare un element de maximă însemnătate: ei nu participă singuri ci în fruntea unui grup, mai mic sau mai mare, de oameni aflați în subordinea lor. Cneazul nobil participă la oaste cu „o lance“ ceea ce în lexicul militar medieval însemna un detașament

⁶ *Ibidem*, p. 54.

⁷ Pesty-Ortvay, *op. cit.*, p. 422.

⁸ *Ibidem*, p. 398—403.

⁹ Wenczel Gusztav, *op. cit.*, p. 226.

¹⁰ Citați în Pesty Fr. Krassó, III, p. 277, 284, 285, 294, 454 și Pesty Ortvay, *op. cit.*, p. 341, 374, 386, 488, 502, 514, 518, 532, 568.

¹¹ Wenczel G., *op. cit.*, p. 420, 429, 618; Pesty, Krassó, III, p. 283.

¹² Pesty-Ortvay, *op. cit.*, p. 587—588.

format din cel puțin 6—10 oameni, echipați cu echipament diferit și formând, împreună, cea mai mică unitate combatantă a vremii. Cneazul de castru vine și el la oaste în fruntea unui grup asemănător, condus fie de el fie de castelanul cetății căreia îi aparține satul, iar cneazul sătesc participă, sub conducerea nobilului, în fruntea oamenilor ridicați din propriul sat.

Un alt element demn de luat în seamă la analiza obiectivă a lucrurilor îl reprezintă participarea cnezilor din aceeași familie. Ea se poate rezuma la participarea unuia sau a mai multor (uneori a tuturor membrilor familie care aparțin aceleiași generații) membri care se subordonează celui mai capabil; asistăm astfel uneori la lupta tatălui și a fiului, și a unchiului, etc. Numărul mare de copii al familiei permite acest lucru chiar și în condițiile în care o parte a băieților mor în cursul nenumăratelor lupte.

Beneficiarii donației regale sînt însă toți membrii familiei, deși titular al donației este doar unul sau mai mulți dintre ei. Această stăpînire se exercită în virtutea vechiului mod de stăpînire condvizională (devălmașă) a pămîntului. Se face deja remarcat și fenomenul de diferențiere socială în sinul aceleiași familii mari, fie prin lupte între moștenitori fie prin nominalizarea, pe un membru sau o ramură a familiei, donației. Fenomenul de diferențiere familiară și apoi socială în rîndul cnezilor se adîncește exact în acest interval de timp. Unii vor urca în rîndurile nobilimii comitatense iar restul vor decădea din funcții, intrînd în rîndul cnezilor comuni, apoi în cea a țaranilor liberi și, în sfîrșit, în cea a țaranilor iobagi. Amploarea maximă a fenomenului se va putea observa cu prilejul luptelor desfășurate la mijlocul și spre sfîrșitul veacului al XV-lea.

IOAN HAȚEGAN

LES „KNEZ“ — DU BANAT ET LA LUTTE ANTIOTTOMANE
DANS LES PREMIERS DECENIES DU XV-e SIÈCLE

(Résumé)

La reconsideration de la participation des „knez“ du Banat à la lutte antiottomane au commencement du XV-ème siècle, basé par les attestations documentaires, est le sujet du présent article.

Sur ces attestations, l'auteur fait quelques considerations speciales sur le moyen dans lequel on fait ce processus.